

RÉFI ATTILA

EGY LEGENDÁS VASI HUSZÁR

– HERTELENDY GÁBOR, 1742–1820 –

A Rákóczi-szabadságharc és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc között eltelt közel másfél század jeles magyar katona személyiségei közül csak kevés nevet őrzött meg nemzetünk történelmi emlékezete, jóllehet sokan lennének méltók, hogy helyet kapjanak a hősök virtuális panteonjában. A korabeli köztudat azonban nagyon is számon tartotta őket, a nyomtatott sajtó elterjedése, és az ezekben rendszeresen megjelenő haditudósítások révén korszakuk közismert alakjai voltak, sőt néhányukról ismertségüknek és népszerűségüknek köszönhetően versek, dalok, elbeszélések is születtek. Ilyen kimagasló alakja volt hadtörténelmünknek nemes hertelendi Hertelendy Gábor, császári-királyi altábornagy is.¹

A CSALÁD ÉS AZ IFJÚ ÉVEK

A Hertelendyek régi és kiterjedt nemzetsége eredetileg Tolna megyéből származott, és az ott található Hertelend (ma: Hertelendpuszta) községről kapta nevét is.² Innen elszármazva különböző ágai Somogy, Sopron, Torontál, Vas és Zala vármegyékben egyaránt elterjedtek.³ A család tagjai között számtalan vitéz katonát találni, így például az 1848–1849. évi szabadságharc tisztikárában kilenc Hertelendy volt,⁴ de részt vettek az 1. majd a 2. világháborúban is.⁵ A leghíresebb azonban mindannyiuk közül a család elszegényedett Vas megyei ágából származó Gábor volt, aki Hertelendy Ádám és Csányi Ezsébet elsőszülött fiaként látta meg a napvilágot a Vas vármegyei Gosztonyban (ma: Gasztony) 1742. szeptember 7-én.⁶ A Körmen-d és Szentgotthárd között félúton található aprócska település fő utcája mellett, a barokk római katolikus templom⁷ közelében állt a Hertelendyek udvarháza, ahol gyerekkorát töltötte.⁸ Egy fiútestvére volt, az 1746-ban született János, aki később vasi főszolgabíró lett, és két lány Katalin és Anna.⁹ Gyerekkorráról, források hiányában, keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a közeli Kőszegen járt iskolába, ahol minden bizonnyal, a már akkor is történelmi falak között, hatással volt rá Jurisich Miklós hősies küzdelmének emléke. Az ifjú Gábort szülei taníttatni kívánták, ő azonban nagyobb késztetést érzett a kard, mintsem a könyvek forgatása iránt. Így amikor Esztergomba került tanulni, csak alig 3 hónapot töltött ott, miután a gróf Kálnoky Antal lovassági tábornok tulajdonában álló, később kettes hadrendi számot viselő császári-királyi huszárezred toborzó különítménye éppen ott verbuvált, Hertelendy pedig 1759. február 27-én, a 17. életévét még be sem töltve felcsapott az ezredbe közhuszárnak.¹⁰

Hertelendy Gábor
(*Vasárnapi Újság*, 1870. 8. sz. 93. p.)

Maga az ezred ugyanakkor már 1757 óta a csehországi hadszíntéren tartózkodott. Ekkor 3 éve zajlott már a Habsburg-ház fiágának kihalása következtében, valamint a Szilézia birtokáért folyó dinasztikus küzdelem legújabb fejezete, a kortársak által harmadik sziléziai háborúnak, utóbb pedig hétéves háborúnak nevezett összecsapás.¹¹ Hertelendy pár oldalnyi önéletírása szerint már az 1759. esztendőben részt vett a háborúban, így valószínű még az évben a hadszínterre vezényelték. Az 1760. január 28-ai mustrajegyzékben jelenik meg először az ezred tagjai között Christoph Wanekel von Seeberg őrnagy századában, mint saját lóval nem rendelkező, hanem régi, váltott lovat lovagló újonc, aki katolikus, nőtlen és foglalkozás nélküli.¹² Ezt követően végigharcolta a háborút, melyet 1763-tól 1777-ig viszonylag hosszú békeidőszak követett.

8 év és 3 hónapnyi kitaró szolgálat után 1767. június 1-jén kapta meg káplári (tizedesi) kinevezését.¹³ Hosszú közlegényi szolgálata jelzi, hogy a császári-királyi seregben nehéz volt az előbbrejutás még a nemesi származásúak számára is, különösen békeidőben.

Újabb 5 év telt el mire újra előrelépett a ranglétrán, ekkor azonban viszonylag nagyot ugorva, 1772. április 1-jén ezred-segédtsízt, másnéven adjutáns lett.¹⁴ Gyakorlatilag ez egy az altisztek és tisztek között átmenetet képező beosztás volt ekkor, amit régies neve a strázsamester-hadnagy is jól kifejez. Ő volt a rangban első strázsamester, ő ellenőrizte a hivatali ügymenetet, intézte az ezred levelezését, és ő állította össze az ezred állománytáblázatát is. Az ezredtörzsbe tartozott és csak a törzstiszteknek volt alárendelve.¹⁵ Ezt a fajta hivatali munkát is minden bizonnyal jól végezte, mivel 1778. május 1-jén, az utolsó bajor Wittelsbach uralkodó halálát követően az örökségéért kirobbant háború miatt Csehországba vezényelve, megkapta főhadnagyi kinevezését.¹⁶ A még március hónap folyamán mozgósított Kálnoky-huszárezred Temesvárról (ma: Timișoara, Románia) Pesten és Budán, majd Bécsen át vonult Aussigba (ma: Ústi nad Labem, Csehország), Elrichshausen báró hadosztályába.¹⁷

A század korábbi véres összecsapásaihoz képest azonban a bajor örökösödési háborúnak nevezett konfliktus gyorsan és viszonylag békésen zajlott le. Gyakorlatilag a metodizmus iskolapéldájának is tekinthető ez a küzdelem, a két szembenálló hadvezetést ugyanis hadseregeik élelmezésének problémája olyannyira lekötötte, hogy nagyobb szabású hadműveleteket nem is hajtottak végre, mindössze jelentéktelen kisháborús cselekményekre került sor.¹⁸ Így Hertelendy ezredének harctevékenysége is lényegében kisebb portyázásokra, határvédelemre korlátozódott.¹⁹

Mire pedig a főerőkkel történő összecsapás is kezdetét vette volna a porosz és a Habsburg uralkodó már békét is kötött, a hadseregek felvonultatása így tulajdonképpen csak a tárgyalási pozíciók javítását szolgálta.²⁰ A szembenálló két hadvezetés egyetlen jelentős sikere pedig csupán az élelmezési gondok megoldására korlátozódott, amelyen végül a burgonyaföldek kifosztásával sikerült úrrá lenni. Ennek köszönhetően utólag a magasztos „krumpli-háború” nevet kapta ez a sajátságos küzdelem.²¹

HUSZÁRTISZTKÉNT A 18. SZÁZAD UTOLSÓ HÁBORÚIBAN

Hertelendyt 1783. május 21-én másodkapitányságra emelték.²² 1787. december 16-án pedig első kapitány lett az ekkor már Sándor Lipót főherceg tulajdonában álló ezredben.²³ Az 1788 és 1791 közötti utolsó török elleni háború során a július 14-ei győztes grozesti (ma: Románia) ütközetben különösen kitüntette magát, de a jobb kezén súlyosan megsebesült, és a nagy vérveszteség következtében eszméletét veszítette, így először azt hitték meghalt, de az őt gondosan vizsgáló orvos végül egy gyenge mozdulatot vett észre, és ezután mindent megtett, hogy visszahozza az életbe, ami sikerült is.²⁴ Olyannyira, hogy 1789-ben már ismét a harcmezőn találjuk, ahol szeptember 17-én, a Mayersheim vezérőrnagy vezetésével, Bukovinában (ma: Bucovina, Ro-

mánia, Ukrajna) a Moldova folyó jobb partján lévő Kimpolung (ma: Campulung, Románia) helység ellen intézett akció során jeleskedett.²⁵

1790-ben egy 7000 főnyi török kötelék átkelt Kalafátnál (ma: Calafatu, Románia) a Dunán, azonban gróf Clairfayt tábornok az elsáncolt török állásokat megtámadva június 27-én legyőzte őket. Ebben a Sándor Lipót ezred újra egyesített nyolc svadronja is részt vett. Hat svadron a második vonalban a jobb szárnyon helyezkedett el, egy-egy svadron pedig a két szélén, legszélső szárnyfedezetet képezve. Reggel 7-kor indult meg a hadtest csatarendben felvonulva Kalafát ellen, majd rövidesen kezdetét vette a roham a sáncok ellen, az ezred két osztálya átugratott az árkokon és a szárnyakon lévő sáncok mellvédjein, és így, hősiességgel behatolva az ellenség soraiba, visszaszorították azt. Rövidesen teljessé vált a győzelem, mivel amit a gyalogosok szuronyai megkíméltek az a huszárok szabályainak esett áldozatul. Az egész török haderő a Kalafátot Widdinnel (ma: Vidin, Bulgária) összekötő hajóhidakra vetette magát, vagy pedig sajkákon próbált menekülni, ami azonban csak részben sikerült. Az ütközet során a törökök mintegy 2000 embert, 16 zászlót, egy ágyút, egész táborfelszerelésüket és öt sajkát vesztek, valamint egész táboruk a császári-királyi csapatok kezére került, akik vesztesége ezzel szemben mindössze 88 emberre rúgott. A csatában többek között Hertelendy is kitüntette magát, amit egy tisztársai által kiállított tanúsítvány is bizonyít.²⁶ Az 1791. évi szisztovói béke után az ezred augusztus végén menetparancsot kapott, és visszatért Segesvár (ma: Sighișoara, Románia) központú erdélyi állomáshelyére, ahol 1793-ig állomásoztak.²⁷

Az időközben kitört francia forradalommal, majd az ezt követő forradalmi illetve napóleoni háborúkkal a világtörténelemben és a hadászat, harcászat terén is új korszak vette kezdetét. Fordulópontot jelentettek a francia háborúk Hertelendy számára is, mivel a közel negyedszázados küzdelemsorozat hozta meg számára az igazi dicsőséget és elismerést.

Az első koalíciós háborúban 1792 végén vezényelték a Sándor Lipót huszárokat a Felső-Rajnához, Wurmser lovassági tábornok csoportosításába, ahová a következő év elején érkeztek meg.²⁸ 1793. május 17-én a Queich folyónál történt összecsapás és a július 22-ai germersheimi (ma: Németország) ütközet során magukat kitüntetőik között ott találjuk Hertelendy nevét is.²⁹ Decemberben a weissenburgi (ma: Németország) sáncoktól történő visszavonulás során a wendenheimi (ma: Németország) erdőben történt összecsapás során pedig meg is sebesült.³⁰ Fájdalmát azonban bizonyára enyhítette a vitézségének jutalmaként 1794. január 15-én elnyert főstrázsamesteri vagyis őrnagyi rendfokozat.³¹

1794 elején a felső-rajnai hadszíntérről Coburg herceg németalföldi csoportosításához vezényelték az ezredet. Itt Hertelendy, osztályával kikülönítetten, báró Riese vezérőrnagy dandárjának elővédjét képezte, majd a visszavonulás biztosításában vett részt. Majd amikor két francia támadó oszlop a dandárt bekerítéssel fenyegette, Hertelendy intézkedéseinek köszönhetően sikerült a tervüket megghiúsítani.³²

1796-ban Napóleon első itáliai hadjáratának köszönhetően az itteni hadszíntér vált elsődlegessé, a németországgal szemben. Így még januárban idevezényelték az ekkor már József főherceg tulajdonában álló huszárokat.³³ Hertelendy a Mincio folyótól Tirol felé történő visszavonulás során május végén az ezred négy svadronjával a Valeggio (ma: Valeggio sul Mincio, Olaszország) és Castelnovo (ma: Castelnovo del Garda, Olaszország) melletti utóvédharcban ismét derekasan helytállt.³⁴

Némi szünet után szeptemberben újultak ki a harcok az időközben Itáliába vonult Wurmser és a franciák között. Az eközben a Mészáros-hadosztályba került József főherceg-huszárok három svadronja (2., 9., 10.) és Hertelendy is, Wurmser alárendeltségében a körülzárt Mantova (ma: Olaszország) felmentésére nyomultak előre.³⁵ Ennek során szeptember 11-én Cereánál (ma: Olaszország) az elővédben nagy bátorsággal küzdött.³⁶ Akárcsak 14-én, amikor a Mantova előtt táborozó császári-királyi csoportosítást Masséna tábornok rajtaütésszerűen megtámadta, és behatolt a tábor területére, ahol nagy zavar keletkezett. A József főherceg- és a Wurmser-huszárok, akik takarmányért és zabért voltak, éppen ekkor érkeztek vissza, és csak nyereg nélkül, pokrócon ültek a lovon. Amikor észrevették a szorongatott helyzetet, a zabos zsákokat és szénakötegeket ledobva, kardot rántottak és az éppen gyülekező ellenségre rohantak, akik közül sokat levágtak, 500-at foglyul ejtettek továbbá kilenc ágyút is zsákmányoltak. A menekülők üldözését azonban a segítségükre siető 20. francia dragonyos ezred támadása megállította.³⁷ A franciák másnapi újabb támadása következtében viszont Wurmser jelentős veszteségeket szenvedve maga is beszorult hadseregével az erődbe. Erre a sorsra jutott a József főherceg-huszárok három svadronja köztük a 3. őrnagyi osztály is, és így valószínű a küzdelem során ismét megsebesült Hertelendy is, bár erre közvetlen adat nincs.³⁸

Az ezt követő, ismételten kudarcba fulladt felmentő illetve kitörési kísérletek után végül 1797. február 2-án, 8 hónapi ostromot követően Wurmser feladni kényszerült a várat, melynek védői ekkor már 2 hónapja lóhúson éltek.³⁹ A védősereg így fogságba került, viszont 4500 lovast és tüzért francia foglyokkal kicseréltek, a maradék 10 000 főt pedig szintén elindították a Habsburg Birodalom felé, azzal a kitéttel, hogy közülük csak annyian harcolhatnak újra, ahány franciát helyettük elengednek.⁴⁰ Hertelendynek az itáliai hadjáratokban véghezvitt tettei ezúttal sem maradtak jutalom nélkül és 1797. augusztus 24-én alezredesnek nevezték ki.⁴¹

Az 1799-ben megkezdődött újabb háborúban Hertelendy ezrede ismét az itáliai hadszínterre került Ott altábornagy hadosztályának kötelékében, amelynek elővédjét képezték az Adda folyóhoz történő előrenyomulás során.⁴² A folyón történő átkelésre vonatkozó utasítás úgy szólt, hogy Trezzonál (ma: Olaszország) az Ott-hadosztálynak kell átkelnie elsőként majd őket követi a Zoph-hadosztály. Április 25-én este érték el a nevezett települést, ahol egy hevenyészve helyreállított hídon kellett lebonyolítani az átkelést. A csapatok egy része átkelt, amikor a Moreau tábornok vezette franciák odaértek és rö-

tön támadást indítottak. A rendkívül átszegdelt területen nem volt lehetőség szabályos ütközet vívására, így az ellenfelek teljes összevisszaságban felállva harcoltak egymással. A Victor tábornok vezette hadosztály zöme az átkelt császári-királyi erők jobbszárnya ellen nyomult és meghátrálásra is készítette volna, ha Dobay őrnagy a József főherceg-huszárok két svadronjával egy gyors rohammal meg nem állítja őket. A küzdelem ezt követően ide-oda hullámzott, de végül még idejében megjelent az ezred újabb két svadronja Hertelendy vezetésével, aki néhány előrenyomuló francia zászlóaljat oldalba kapva háromszor vezette rohamra huszárjait. Majd az időközben átkelt további két svadron is csatlakozott hozzá, és újabb két rohamot hajtottak végre a francia centrum és a balszárny ellen, ami teljesen összezavarta soraikat, míg végül a József főherceg-huszárok hat svadronjának egy elsöprő hatodik rohammal sikerült áttörni Victor hadosztályának hátráló sorait. Számptalan franciát levágtak, 300-at pedig foglyul ejtettek. Az Inzago (ma: Olaszország) településen lévő ellenséges főhadiszállást lerohanták, egyúttal ezzel a heves támadással lehetővé vált, hogy az utánuk nyomuló Zoph-hadosztály elfoglalja Pozzo (ma: Pozzo d' Adda, Olaszország) és Vaprio (ma: Vaprio d' Adda, Olaszország) településeket. A jobb szárny sikere, amelyet egy zászló, 13 löveg, hat lőszeres-kocsi és 1000 ember foglyul ejtésével koronáztak meg, főként Hertelendy alvezredesnek volt köszönhető, amit az erről kiállított tanúsítvány is kihangsúlyoz.⁴³ Dicsőséges és önálló kezdeményezéssel végrehajtott hőstettéért 1801-ben megkapta a Habsburg Birodalom legmagasabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét.⁴⁴

Hasonló kiválósággal küzdött Hertelendy a Trebia folyó menti három napos június 17. és 19. közötti ütközetben, amikor a Szuvorov tábornagy vezette orosz és császári-királyi hadak legyőzték a Macdonald tábornok irányította francia sereget. A küzdelem harmadik napján egyébként újjólag megsebesült.⁴⁵

A NÁDOR-HUSZÁROK ÉLÉN

Amíg Hertelendy Itáliában harcolt, addig Magyarországon az ő későbbi sorsát is meghatározó események zajlottak. 1800. szeptember 4-én, a francia háborúk során immár másodszer meghirdetették az insurrectiot, amire az 1800. esztendő folyamán elért francia sikerek miatt volt szüksége az oroszok kiválása miatt egyedül maradt Habsburg Birodalomnak.⁴⁶ Ennek kapcsán József nádor azzal a kéréssel fordult a jászokhoz, kunokhoz és a hajdúkhöz, hogy ezen három kerület mindegyike két huszársvadront állítson fel.⁴⁷ Ezt azonban gátolta, hogy egyelőre nem álltak rendelkezésre tisztek, és a nádor által helyettesítésül ígért megbízottakat sem küldték ki. A kerületek viszont ezek részvétele nélkül nem kívánták a toborzást lefolytatni. Október 12-én aztán mégis elrendelték a toborzást, azzal a megkötéssel, hogy az a tisztek megérkezéséig a helyi districtualis tisztek vezérlete alatt történjen. A toborzást csaknem minden településen 1 nap alatt lefolytatták, miután arra már több hete készültek. Ezt követően Jászberényben és Hajdúszoboszlón lezajlott a felállított svadronok alkalmassági szemléje is, Még ennek során, októ-

ber 23-án érkezett gyorspostával József főherceg október 19-én Schönbrunnban (ma: Ausztria) datált levele Jászberénybe, melyben ismertette az ezrednek, az ő előterjesztésére, a király által kinevezett tisztjeit.⁴⁸

Az új ezred parancsnoka, vezénylő ezredese a József főherceg-huszárok addigi alezredese, az ekkor már 58 éves Hertelendy Gábor lett. Kinevezésben minden bizonnyal döntő szerepe volt a nádornak, aki 1795 óta tulajdonosa volt Hertelendy régi ezredének, így jól ismerte őt.⁴⁹ Vitézsége birodalomszerke közismert volt, hűsége, kitartása megkérdőjelezhetetlen, amit az egy ezredben eltöltött 41 évnyi szolgálati idő minden kétséget kizáróan alátámasztott. Október 26-án került sor a felkelők eskütételére, Stössel József kerületi főkapitány ekkor elhangzott beszédében a következőket mondta: „Főnséges nádor ispánunk-különös, önként, hozzánk mindig viselő hajlandóságból, ki kérte a Felső Császártól, hogy ezen kiállított sereg az Hajdú Városokból ide kapcsolandó osztállyal egyetemben – Nádor Ispányi Regiment név alatt kormányoztasson, és ugyan Felső Császár Nádor Ispánunk oltalma, vezérlése és különös kormánya alatt vitézkedjen, diadalmaskodjon.”⁵⁰ Az egység, az ünnepséget követően még 2 hetet gyakorlással töltött, majd annak ellenére, hogy a kinevezett tisztiek közül egy sem érkezett meg, és az egyenruházat sem volt teljesen kész, a kapott parancs alapján november 11-én saját ideiglenes tisztjei vezetésével Győr vármegyébe indult,⁵¹ ahol november végén Szent Mártonban (ma: Pannonhalma) és környékén települt.⁵²

Az ezred harcértékéhez ekkor még aligha lehetett vérmes reményeket fűzni, nem voltak tisztiek, csak kiképzetlen újoncok és idomítatlan lovak.⁵³ Nem könnyű feladat várt tehát az első ezredparancsokra, hogy ebből a nyersanyagból egy ütőképes, harcra kész alakulatot teremtsen, de, amint majd látni fogjuk, ez mégis kiválóan sikerült Hertelendynek, aki december elején állt végre a csapattest élére, és kezdte meg nehéz feladatát.⁵⁴ Már rögtön elégedetlenségét váltotta ki, hogy csapattestét szinte alakulásától kezdve állandóan mozgatták, és újabb és újabb állomáshelyekre vezényelték. December közepén kelt levelében így panaszkodik: „... én a Regimenttel igen kevés idő alatt annyit kóboroltam feljebb s alább, hogy a búcsújárás sem tenne többet ...”⁵⁵ A hadrend szerint a felkelő ezred a tartalék hadtest kötelékébe volt beosztva, így bevetésére közvetlenül harc esetén sem került volna sor, főképp miután a februárban a Lunéville-ben (ma: Franciaország) megkötött béke véget vetett a háborúnak.⁵⁶ A felkelő egységeket ezután feloszlatták, kivéve ezt az alakulatot.

Az 1801. április 17-ei bécsújhelyi (ma: Wiener Neustadt, Ausztria) ünnepi szemle során ugyanis az uralkodó teljes megelégedésének kinyilvánítása mellett engedélyezte, hogy ezen „Palatinális Regiment” állandóan megmaradjon, és a kincstár költségén felállítandó negyedik osztállyal is kiegészítsék, s így a császári-királyi sor-huszárezredek létszámához igazítsák. Azzal a kikötéssel, hogy az ezred hadkiegészítése a jász, kun és hajdú kerületekből történjen, mindenkori tulajdonosa pedig a nádor legyen.⁵⁷ Ezzel megkezdődött az ezred reguláris alakítása. Ez azonban nem ment gyorsan, Hertelendy még 1802. február 1-jén is azt közli a Jász-kun kerületekkel, hogy a „Regiment-

nek egész Státusához képest még 699 közember kívántatna. Így az ezred toborzó különítményének továbbra is szorgalmasan kellett folytatnia a verbuválást, aminek köszönhetően az év második felére teljessé vált a Nádor-huszárezred létszáma. 1802. szeptember 11-én a regularizáció mintegy záróaktusaként sor került a zászlószentelésre is.⁵⁸ A császári-királyi hadseregben rendszeresített új zászlókat kaptak a régi, 1756 és 1775 között fennállt, szintén Nádor huszárezrednek nevezett alakulat zászlai helyett, melyeket ideiglenesen addig használtak.⁵⁹

Az ezredesi osztály zászlójának keresztanyja Ürményi József, a későbbi országbíró felesége, Komjáthy Anna lett, akivel ezzel kapcsolatban Hertelendy több levelet is váltott. 1802-ben például a következőket írta: „Eleven örömmel értettem Tekéntetes Feő-Notarius Urnak Excellenciád Nagy Érdemű Fianak hozzám bocsátott levelébül Excellenciádnak azon ritka Kegyességét, Mely szerint tulajdon osztályom Zászlójának keresztanyaságát fel venni méltóztatott.

Vitéz Óseinknek hajdani szent Szokások volt, Zászlóikat valamely Nagy Pártfogónéjoknak Kegyével ékesíteni, s ezáltal magokat Honnyokban hagyott Véreikre, Tulajdonokra, s Köz édesAnyánkra a Magyar Hazára emlékeztetni; Gyakran élesztette az ilyen kegy el hunyt Eleinknek a Harczban lankadó Tüzeket, nem egyszer erősítette hanyatló Karjokat.

Jámbor Atyáinknak tisztelt Nyomdokait kívánván követni, bátorkodtam a vezérségem alá bizott Lovas ezerednek egygyik Ujj Zászlóját Excellentiád Kegyes Kereszt-Anyaságában ajánlani.”⁶⁰

Az 1802. esztendő során egyúttal az ezred a horvát-szlavón határőr-huszárezred 1801. évi megszüntetésének következtében megkapta a 12-es hadrendi számot is.⁶¹

A Nádor-huszárok egyenruhája egyébként a következőképpen nézett ki: Fekete csákó, világoskék, majd 1803-tól búzavirágkék mente, dolmány és nadrág, fehér gombok, és fekete-sárga zsinórozás, a tisztelnél pedig ezüst.⁶² Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy a huszárság még az európai divatra is hatást gyakorolt, amint ez a Magyar Hírmondó 1800. január 3-ai számából is kiderül: „A' Magyar Huszárok vitézségét mennyire betsülik az Angliai Dámák: szembetűnképpen meg akarták bizonyítani az által, hogy ditső Vitézeink Formaruhájához hasonló öltözetet kezdtek maguknak készíttetni, a' melybe mikor fel-öltözködnek, önnön szemeik előtt is tetszőbbekké teszi őket, Amazoni képzeldéssek.

A' Göttingai (ma: Göttingen, Németország) Dámák is annyira meg-kedvellették a' magyar férfi öltözetet; hogy annál fogva kívánság gerjedt benne az aszszonyi magyar öltözetnek látására is, melyről úgy ítélnek előre még látatlanul is; hogy ha az is olly ízzel készült mint a férfi köntös: úgy nem lehet szebb nálánál a' világon.”⁶³

Az ezred fennállásának első éveiből a nádornak két, Hertelendyhez címzett levele maradt fenn, az egyik Érsekújvárról (ma: Nové Zámky, Szlovákia) 1802. szeptember 14-re datálva a másik Himbergből (ma: Ausztria) 1803.

október 4-ről. Ezekben elismeri a szorgalmat és a jószándékot a szolgálati kötelességek teljesítésében, mindamellet a második levél rámutat arra, hogy a legénység tudásában, hogy minden igénynek megfeleljenek, még van néhány hiányosság. A lovak állapota is hagy még némi kívánni valót maga után, ezért a nádor megígérte, hogy az ezred fokozatosan jobb lovakat fog kapni. Az első levélhez egy 12 000 forintos pénzadományt is csatolt, azon tisztek részére, akiknek saját magukat kellett felszerelniük; a legénység számára pedig 3 napi ingyensoldot adott.⁶⁴

1803-ban az ezred az Érsekújváron lezajlott összpontosításban, szeptember közepén pedig nagyobb hadgyakorlaton vett részt, amely Minkendorfnál (ma: Szlovákia) az uralkodó és Károly főherceg generalisszimusz jelenlétében zajlott le.⁶⁵ Az ezred első mustrajegyzéke is Érsekújvárról 1803. augusztus 31-ről származik. Ebből kitűnik, hogy a Nádor huszárok összesen 54 főnyi tisztikara – 4 törzstiszt, 17 kapitány, 16 főhadnagy és 17 hadnagy⁶⁶ – csaknem teljesen színmagyar volt.⁶⁷ Ami korán sem volt általános ekkor már a huszárezredek körében, miután a birodalom más nemzetiségű katonái is szívesen szolgáltak a huszárezredekben, sőt szép számmal akadtak a Habsburg Birodalmon kívülről származók is. Többek között ez is jelzi a magyar huszárság korabeli népszerűségét és elismertségét.

Az új csapattest tisztjei között négy testvérpár is volt, köztük Hertelendy Imre és János az ezredes unokaöccsei. A tisztek többségét egyébként más huszárezredekben helyezték ide, de voltak, akik korábban gyalogezredben, sőt néhányan vértesezredben szolgáltak, végül olyan is volt, aki ebben az ezredben kezdte katonai pályafutását.⁶⁸

1805-ben esett át az ezred a tűzkeresztségen, és már ekkor első hadjáratán fényes bizonyosságát adta vitézségének és hősiességének. Ebben az esztendőben Napóleon hadseregével a délnémet területek szívébe vonult és nagyszerű manőverrel mindössze két kisebb ütközet megívásával bekerítette, és Ulmnál (ma: Németország) megadásra kényszerítette október 20-án a Mack tábornagy vezette császári-királyi erőket, és 25 000 főt ejtett fogságba.⁶⁹

Csak kevés császári-királyi alakulatnak sikerült kimenekülni a bekerítésből, Hertelendy azonban köztük volt. Közvetlen parancsnoksága alatt ekkor csak az ezred 6 svadronja – október 13-án 570 fő és 561 ló – állt, melyekkel az Ulm körül összpontosított császári-királyi haderő jobbszárnyát képező Werneck altábornagy vezette csoportosításba volt beosztva.⁷⁰ Az Illésy őrnagy vezette osztályt ugyanis még október 11-én kikülönítették.⁷¹ Október 14-én a Duna jobb partján Napóleon teljesen körülzárta Ulmot, így már csak a bal parton lehetett áttörni. A névleges főparancsnok Ferdinánd főherceg ekkor Mack ellenkezése dacára úgy döntött, hogy a lovassággal kitör Ulmból.⁷² Az utolsó pillanat volt ez, miután Napóleon már ezen az éjszakán még szorosabbra vonta a gyűrűt a város körül, de a főhercegnek, nyomában az őt üldöző Murat-val, még sikerült kitörnie és elérni Werneck hadosztályát, akikkel egyesülve folytatták a visszavonulást Neeresheim (ma: Neresheim, Németország) irányába. Ennek során Hertelendy vezetésével a Nádor-huszárez-

red hat svadronja képezte az utóvédet. Október 17-én azonban Murat lovas-hadteste utolérte a hadosztályt. Murat a rá jellemző hevességgel a visszavonuló csapatokra vetette magát. Hertelendy azonban kitartásra bízta katonáit, és egy völgy mögött, melyet egy mély patak szelt át, felállítva svadronjait visszaverte a francia elővédet, mire Murat, bevetve tüzéségét, az ezredet golyózáporral borította el. Ez azonban továbbra is falként állt, ekkor az ellenséges lovasság indult rohamra a völgyben, de a huszárok hősiességgel fogadták őket. Két svadron bátran közéjük vágott, és visszavetette őket a hídon túlra. Végül csak többszöri, és rendkívül súlyos veszteségekkel sikerült a franciáknak a hídat birtokba venni. A Nádor-huszárok közül ezredestől közhuszárig kivétel nélkül mindenki hősiességgel és vitézséggel harcolt.⁷³ Ezt a szemtanú Hohenzollern-Hechingen herceg altábornagy is megerősíti az Udvari Haditanácsnak írott jelentésében: „A derék Nádor-huszárezred a vitézség csodája, svadronjaik bámulatra méltó merészséggel külön-külön egész ezredeknek támadtak és vertek vissza.”⁷⁴ A huszárok érdemét különösen fokozza, hogy a legénység esetében a tűzkeresztségen éppen csak átesett katonák hajtották mindezt végre, nagy veszteségeket elszenvedve természetesen.

Ezután is szakadatlan küzdelem és nélkülözés mellett folytatódott a visszavonulás Nördlingen (ma: Németország) irányába. Másnapra azonban a franciák az ide vezető utat teljesen elzárták, így nem maradt más lehetőség, mint éjszaka kerülőutakon, erdőkön keresztül, az ellenségtől állandóan követve, átvágni magukat.⁷⁵ A kötelék szinte teljesen széthullott és nagy része – 12 000 fő – Werneck altábornaggyal együtt Murat fogságába esett.⁷⁶ Hertelendy megmaradt huszáraival a Rosenberg-szalvicskó maradványaihoz csatlakozva Ferdinánd főherceg parancsnoksága alatt átverekedte magát Gopfingen (ma: Goppingen, Németország) és Nördlingen között, majd Oettingennél (ma: Németország) átkelt a Wesniz folyón, és ezt követően zavartalanul elérte Csehországot.⁷⁷ Ekkorra azonban már csak 93 huszára maradt egyben, vegyesen a különböző svadronokból.⁷⁸ Ezenkívül egyes kisebb csoportok leszakadva még úton voltak.⁷⁹ A veszteség nagy részben egyébként fogságba esésből adódott, többek közt Illésy őrnagy kikülönített osztályának zömét is október 15-én foglyul ejtették a franciák.⁸⁰

Hertelendy még Csehországban parancsot kapott, hogy Bécsen (ma: Wien, Ausztria) keresztül vonuljon Kiskunfélegyházára, és töltsse fel az ezredet.⁸¹ A nádorhoz november 27-én Budáról küldött levelében leírja, hogy mindent megtesz az ezred ismételt felállításáért, és reménykedik hogy 1806. január végéig, de legkésőbb február 15-ig három osztályt felszerel és tábori szolgálattal alkalmassá tesz. Nehezíti azonban a helyzetet az Ulmnál, Memmingennél (ma: Memmingen, Németország) és Nördlingennél fogságba esett 27 tiszt és 52 altiszt hiánya, ezért kéri a nádort, tegyen meg hazatérésük és mielőbbi szolgálatba állításuk érdekében mindent.⁸²

Végül meglepően gyorsan, mindössze 2 hónap alatt sikerült az ezredet újjászerveznie a tartaléksvadron felhasználásával.⁸³ Közben a december 2-ai austerlitz (ma: Slavkov, Csehország) csatát követően Pozsonyban (ma: Bratisla-

va, Szlovákia) békekötésre került sor. Az ezred ezt követően 1806 március 2-án vonult be új békeállomására Nagytapolcsányba (ma: Topol'čany, Szlovákia).⁸⁴

A véres küzdelmekben elveszett két zászló, így ezek helyett 1806. november 4-én Károly főherceg névnapjával egybekötve került sor az új zászlók ünnepélyes felszentelésére, amit a nyitrai (ma: Nitra, Szlovákia) káptalan nagyprépostja végzett. Majd a kiérdemelt vitézségi érmek kiosztására került sor, ezt követően a tisztikar két helyen is ebédet adott, amelyeken a kitiintetett huszárok mellett számos vendég vett részt. Végül az emelkedett hangulatú napot egy fényes bál zárta le.⁸⁵

Az év végén az ezredet áthelyezték és Galíciába (ma: Lengyelország, Ukrajna) vezényelték.⁸⁶ Itt, Zolkiewben (ma: Żovkva, Ukrajna) kapta meg 1808. január 22-én Hertelendy a vezérőrnagyi kinevezését. Huszárai ugyan egyfelől örültek előléptetésének, másfelől nagy szomorúsággal töltötte el őket, hogy el kell válniuk atyjukként szeretett és tisztelt parancsnokuktól. Március 21-én jött el a búcsú nehéz napja a kelet-galíciai Rohatynban (ma: Ukrajna), az ezred akkori állomáshelyén. A nádor levelének felolvasását, majd saját búcsúbeszédét követően, Hertelendy elindult új állomáshelyére Lembergbe (ma: Lviv, Ukrajna), ahol egy dandár élére került. Potkamienig (ma: Podkamien, Ukrajna) a tisztikar és zenészek kísérték, itt pedig félszázad díszbe öltözött huszár jött elébe búcsút venni.⁸⁷

AZ UTOLSÓ ÉVEK

A következő évben az V. koalíciós háborúnak is nevezett küzdelemben, amikor a különösen kedvezőtlen katonai helyzet miatt sor került az utolsó nemesi felkelés néven közismert inszurrekció összehívására és hadbavetésére, Hertelendy a felkelő sereg Tiszán inneni kerületének egyik dandárparancsnoka lett. Seregetestét azonban nem a franciák által elsődlegesen veszélyeztetett Nyugat-Dunántúlra irányították, hanem, miután május 24-én hírek érkeztek arról, hogy Galíciában, minden bizonnyal az ekkor szövetségben lévő franciák és oroszok ösztönzésére, felkelés tört ki, és a felkelők Magyarország északi megyéit is veszélyeztethetik, azonnal a fenyegetett lengyel határszakaszra vezényelték, egyúttal a Visztula (ma: Wisła, Lengyelország) mellé rendelt Egermann altábornagy alárendeltségébe helyezték.⁸⁸ Miután azonban csak kevés haderő állt a rendelkezésére, továbbá a kiképzetlen inszurgensekkel amúgy sem gondolhatótt támadásra, ezért csak a leginkább veszélyeztetett pontokra küldött csapatokat. Megszállta a szorosokat, a lovasságot pedig őrszolgálatra osztotta be. Továbbá, hogy az esetleges támadáskor az ellenséget legalább egy ideig visszatarthassa, az insurrectio kiegészítésére népfelkelést szervezett, és a bányavárosokat is védelmi készségbe helyezte.⁸⁹ Végül számtalan kisebb-nagyobb összecsapás árán Hertelendy csapatainak és a többi idevezényelt alakulatnak sikerült az északkeleti határokat biztosítani.⁹⁰

Az ellenségeskedéseket lezáró schönbrunni békét követően pedig már alig egy héttel, október 20-án a tábornokot Pápán találjuk, ahol az inszurgensek egyes alakulatai az ő vezetése alatt gyakorlatoztak a város környékén.⁹¹

Az 1809. évi háború volt lényegében Hertelendy hattyúdala, fényes katonai pályafutásának utolsó jelentősebb fejezete. Ezt követően tényleges hadműveletekben már nem vett részt.

Katonai szolgálatát azonban Lembergben tovább folytatta, sőt 1812. február 22-én még elnyerte az altábornagyi kinevezést is, végül 1814. szeptember 1-jén 55 és fél évnyi aktív szolgálat után nyugállományba helyezték.⁹²

Miután családot nem alapított, így igazi családja a Nádor-huszárezred maradt, amely a francia háborúk lezárultával Gyöngyösön állomásozott. Így a hosszú harcokban megfáradt katona is ide költözött, miután szeretett fiai körében kívánta le élni hátralévő idős éveit.⁹³ Hertelendy 1808-ban röviden papírra vetett önéletrajzának utolsó sorai tökéletesen kifejezik azt az eltéphetetlen köteléket, bensőséges viszonyt, amely a Nádor-huszárezredhez és a huszársághoz fűzte, és egyben azt is, hogy ez volt számára a legfontosabb az életében: „*már én többet nem mondhatok hanem utolsó pihenésemig azt fogom hirdetni, hogy leginkább és mindenk fölött engemet az az egy vigasztal bötsösít, hogy az Nádor Ispányi Nemes Magyar Lovas Ezrednek Tagja lettem és voltam ...*”⁹⁴

Ezek után nem meglepő, hogy amikor, a napóleoni háborúk lezárultával, 1816. április 16-án Gyöngyös főterén sor került az Érc hadseregkereszt 1813/1814 nevű, anyaga miatt azonban egyszerűen csak ágyúkeresztnek nevezett emlékkitüntetések átadására, a 74 éves Hertelendy tábornok lépett elő átadni ezeket, könnyet csalva ezáltal még a legmarconább hadfi szemébe is.⁹⁵

Ezt követően is élete végéig az ezred törzshelyén lakott, s itt érte utol a halál 1820. június 16-án.⁹⁶ A gyöngyösi Felsővárosi temetőben helyezték örök nyugalomra, ahol a VIII. sorban található az ezred által állított fekete vaskerítéssel övezett vörösmárvány síremléke, amelyen a következő felirat olvasható:

*„Itt nyugszik
Méltóságos
Hertelendi Gábor Úr
császári, s királyi altábornagy
Mária Theresia jeles rengye
keresztes vitéze
és a NS: Nádori Lovas Ezred
alkotója
Ki múlt e világból Gyöngyösön
életének 78ik évében Szent Iván hava
16kán 1820ik esztendőbe

Tisztelőji az érdemnek
E nagy lelkű ősz vitéznek
Emlékkül állították”⁹⁷*

Feltétlenül említést érdemel még, hogy milyen ember is lehetett Hertelendy Gábor. Külső megjelenéséről életrajzírója, Nagy János a Magyar Tudós Társaság levelező tagja a következőket írta: „*Testalkotására nézve közép*

termetű volt. Homloka magas inkább, mint széles, haja vernyeges, kék szemei tüzet szikrázó, tekintete vidám, artzája piros, előrenyomuló melye, nyulánk, kartsú, de nemes testállása, egész termete hősre, törhetetlen bajnokra mutatott.”⁹⁸ A magasságára vonatkozóan pontos adatra is sikerült szert tenni, mely az előbbiekkal, mi szerint középmagas volt, egybevág. Az 1768. november 22-én Szászvárosban (ma: Oraştie, Románia) felvett mustrajegyzék bejegyzése szerint ugyanis 5 láb 6 hüvelyk és 1 vonás magas volt, ami átszámítva körülbelül 174 centiméternek felel meg.⁹⁹

Belső tulajdonságai kapcsán szintén Nagy János szolgál kútfőül: „Életében mindenkor foglalatos, ritka pontosságú és fáradhatatlan munkatűző volt, kit mint embert a' józan okosság, mint katonát a' betsület, mint keresztényt a' hit és a' jövődő élet reménye igazgata és vezérelte a' ditséretes tselekedetek gyakorlására. Társalkodása...víg és egész a' gyönyörködésig kellemes vala.”¹⁰⁰

Segítőkészségét, bajtársaihoz való viszonyát jól érzékelteti az az eset is, amelyet 1793 augusztusában az akkor vele egy ezredben szolgáló Vántsits János strázsamester jegyzett fel naplójában: „*ugy keressük őket [a franciákat] mint a vadászok a vadat, reá akadunk, ismétis elhajtjuk, ezen actionkba 14 ágyuikat vettük el, és ezen alkalmatossággal az egész kiss-armádia ött orányira előre ment, így kellett nékem ött napok alatt kard nélkül ezen actiokba a Staabbal [ezredtörzs] járnai, ezt látván Hertelendi Kapitány Úr, honnét honnét nem egy Francia Kardot ad, hogy fegyver nélkül ne járjak*”.¹⁰¹

A legendás huszártiszt korabeli népszerűségét jelzi, hogy az ulmi kitöréshez kapcsolódóan tiszteletére, országosan ismertté vált indulót szereztek, amely jól kifejezi egész életét jellemző elszántságát, hősiességét is:

„Hát fiaim, Ti vitéz nevetek
Rablánczczal váltjátok-e fel?
Ősz fejem is ma tehát veletek
Nyert koszorúját veszze-e el?
Nem magyar az, czudar az, ki kivont
Karddal is esdekel és kér párdont.
Rajta tehát velem, a ki vitéz,
A csatán elől lobogó tollamra néz,
Ezeredem vér mezején vezetem,
Győzni vagy halni tanulj seregem!”

JEGYZETEK

¹ A tanulmány szövegváltozatát lásd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola negyedévente megjelenő kiadványában: *Réfi Attila: A Nádor-huszárok atyja: Hertelendi Gábor.* = KÚT, 2004. 2. sz. 41-51. p.

Többen hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Gáborról beszélnek, helytelenül, mivel Vindornyalak a család zala megyei ágának birtokában volt, és csak ők használták második nemesi előnévként, a Vas megyei vonal, melyből az altábornagy származott nem.

A családnév vonatkozásában a szakirodalomban elterjedt ypszilonos írásmódot alkalmazom, meg kell azonban jegyezni, hogy hősünk saját kezű leveleiben nevét ettől eltérően, többnyire i-vel írta.

- ² Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai. Reprint kiad. + *Szluha Márton*: Vas vármegye nemes családjai. Bp., 1998. (továbbiakban: Szluha, 1998.) 58. p. Ez az egykori település ma Hőgyészhez tartozik Hertelendpuszta néven, és nem tévesztendő össze a Baranyában található Magyarhertelenddel és Horváthertelenddel, illetve Kishertelenddel, mely Magvarszék településrésze.
- ³ Lásd Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 5. köt. Pest, 1859. (továbbiakban Nagy I., 1859.) 105-106. p.; Szluha 58. p.; A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. 9. köt. Bp., 1895. 129. p.
- ⁴ Erre vonatkozóan lásd Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000. 381-382. p.; Uő: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 260-261. p.; Uő: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. 2. köt. Bp., 1998. 48-49. p.
- ⁵ Lásd: A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. Ajtay Endre, Péczely László. Bp., 1936. 3. rész. A magyar huszár fényképcsarnoka. 8., 12. p.; Bene János - Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938-1945. Nyíregyháza, 2003. 112-113., 376. p.
- ⁶ Hertelendi Gábor, *hertelendi: Életem le írása*. Kézirat. Lemberg, 1808. Gyöngyösi Mátra Múzeum Történeti Adattár 1435.93. Másolat, az eredeti a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményében. 37 r. (továbbiakban Hertelendi, 1808.); Nagy János: Hertelendi Hertelendi Gábor G. Altábornagynak élete. = Tudományos Gyűjtemény, 1834. 5. köt. (továbbiakban: Nagy J., 1834.) 64. p. Minden bizonnyal ez a pontos időpont, bár eltérő adatok is vannak, így Hirtenfeld 1734-re, Nagy Iván 1748-ra teszi a születés időpontját. Vö.: *Hirtenfeld, J[aromir]*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd. 2., 1792-1802. Wien, 1857. (továbbiakban: Hirtenfeld, 1854.) 641. p.; Nagy I., 1859. 106. p.
- ⁷ Ezt eredetileg egyik rokona Hertelendy László építtette, nagy valószínűséggel Gábor születése évében, 1742-ben, azóta persze többször is átépítésre került.
- ⁸ A Fő út 69. számú ház helyén állott, Hertelendy-kúriának is nevezett, épületet, amelyet valószínű a falunak nevet adó Gosztonyi családtól szereztek, csak az 1960-as években bontották le. Ekkor, becslések szerint, 400 éves lehetett! Lásd: Székely László: Gasztony története. In: Gasztony. Tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos. Szombathely, 2000. 50. p.
- ⁹ Vas Megyei Levéltár. Hertelendy-család levéltára. Genealógia.
- ¹⁰ Nagy, 1834. 64-65. p.
- ¹¹ Zachar József: Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Bp., 1990. 184. p.
- ¹² Kriegsarchiv. Karton-Nr. 7334. Musterlisten. Husarenregiment Nr. 2., 1760-1762.
- ¹³ Hertelendi, 1808. 37 r.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX Jahrhunderts. Bd. 3/1. Wien, 1901. (továbbiakban: Wrede: 1901.) 90-91. p.
- ¹⁶ Hertelendi, 1808. 37. r.

- ¹⁷ Pizzighelli, *Cajetan*: Geschichte des k.u.k. Husaren-Regimentes Friedrich Leopold Prinz von Preussen Nr. 2., 1742–1905. Kronstadt (Brassó), 1905. (továbbiakban: Pizzighelli, 1905.) 71. p.
- ¹⁸ Hahner Péter: A Bastille-től Waterloo-ig. Bp., 1989. (továbbiakban: Hahner, 1989.) 5-6. p.
- ¹⁹ Lásd: Pizzighelli, 1905. 71-72. p.
- ²⁰ Kabinetháborúnak is nevezik az e célból folytatott, főként manőverezésből álló hadműveleteket.
- ²¹ Hahner, 1989. 6. p. Ismeretes még a „szilvarumli” háború elnevezés is a bajor örökösödési háború vonatkozásában.
- ²² Hertelendi, 1808. 37 v.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Nagy J., 1834. 66-67. p.
- ²⁵ Pizzighelli, 1905. 83. p.; Hertelendi Gábor. = Vasárnapi Újság (továbbiakban: VÚ) 1870. 8. sz. (továbbiakban: Hertelendi, 1870.) 93. p.
- ²⁶ Pizzighelli, 1905. 89-90. p.
- ²⁷ Pizzighelli, 1905. 92. p.
- ²⁸ Erre vonatkozólag lásd: Pizzighelli, 1905. 93-94. p.
- ²⁹ Pizzighelli, 1905. 94-95. p.
- ³⁰ Hertelendi, 1870. 93. p.; *Horsetzky. Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. sechste, neubearbeitete Auflage. Wien, 1905. 69. p.
- ³¹ Hertelendi, 1808. 37 v.
- ³² Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Species facti. 1794. június 6. Katonai Mária Terézia Rend Iratai. Hertelendy Gábor altábornagy iratai. Másolat. Eredeti a bécsi Kriegsarchivban: KA MMTO IV. H. 42.; Nagy J. 1834. 68-70. p.
- ³³ Pizzighelli, 1905. 104. p.
- ³⁴ Pizzighelli, 1905. 106. p.
- ³⁵ Pizzighelli, 1905. 109-110. p.
- ³⁶ Nagy J., 1834. 70. p.; Hertelendy Gábor, altábornagy. = Fillértár mindennemű közhasznú ismértek’ terjesztésére, 1835. 16. sz. 122. p.
- ³⁷ Pizzighelli, 1905. 110-111. p.; *Bánlaky József, doberdói*: A magyar nemzet hadtörténelme. 20. rész. A francia háborúk időszaka, 1792–1815. Bp., 1941. (továbbiakban: Bánlaky, 1941.) 80. p.
- ³⁸ Lásd: Pizzighelli, 1905. 111. p. Miután a József főherceg-huszárezred további két svadronját már korábban Mantovába vezényelték, így összesen öt svadronjuk tartózkodott az ostromlott városban.
- ³⁹ Magyarország hadtörténete két kötetben. 1. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. Liptay Ervin – Borus József. Bp., 1984. (továbbiakban Liptay – Borus, 1984.) 431-432. p.
- ⁴⁰ Pizzighelli, 1905. 114-115. p.
- ⁴¹ Hertelendi, 1808. 37 v.
- ⁴² Pizzighelli, 1905. 120-121. p.
- ⁴³ Pizzighelli, 1905. 121-122. p.
- ⁴⁴ Pizzighelli, 1905. 122. p.; Hirtenfeld, 1857. 641. p. 1801. augusztus 18-án báró Alvinczy József tábornagy, Magyarország főhadparancsnoka adta át Hertelendynek a Mária Terézia-rendet a díszben felsorakozott Nádor-huszárezred előtt.
- ⁴⁵ Pizzighelli, 1905. 124-125. p.; Nagy J., 1834. 71-72. p.

- ⁴⁶ Lásd: *Vízi László*: Székesfehérvár és Fejér vármegye a napóleoni háborúk nemesi felkeléseiben. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Székesfehérvár, 1995. 14-15. p.
- ⁴⁷ Kriegsarchiv. *Oberstleutenant Langnider*: Materialien und Konzepte zur Regimentsgeschichte des Husarenregiments Nr. 12. Manuskripte. Truppenkörper Geschichte 17. (továbbiakban: TG) 4-5. p.
- ⁴⁸ *Botka János*: Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai a letelepüléstől a kiegyezés koráig. Lakitelek, 2000. (továbbiakban: Botka, 2000.) 126. p.; TG 5. p.
- ⁴⁹ TG 5-6. p.
- ⁵⁰ Botka, 2000. 124-125. p.
- ⁵¹ Botka, 2000. 128. p. Pontosabban egyelőre csak a jász és a kun területek által kiállított két osztály, miután a hajdúvárosok osztálya még nem állt készen.
- ⁵² Botka, 2000. 128. p.; TG 6. p.
- ⁵³ TG 6. p.
- ⁵⁴ Botka, 2000. 128. p.
- ⁵⁵ Idézi Botka, 2000. 129. p.
- ⁵⁶ Uo.
- ⁵⁷ Uo.; TG 7. p.
- ⁵⁸ Botka, 2000. 130-131. p.
- ⁵⁹ Posonyból Sept. 18 dikán. = Magyar Hírmondó (továbbiakban: MH) 1802. szept. 28. 411. p.; Botka, 2000. 127. p.
- ⁶⁰ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár Levelestár. Számozatlan 1-2. Hertelendi Gábor Ürményiné Komjáthy Annához. 1801. október 28.
- ⁶¹ Wrede, 1901. 296. p.
- ⁶² *Barcy Zoltán – Somogyi Győző*: Évszázadok egyenruhái. Bp., 1991. 43-44. p.
- ⁶³ *Elegyes történetek*. = MH 1800. jan. 3. 15-16. p.
- ⁶⁴ TG 16. p.
- ⁶⁵ TG 7-8. p.
- ⁶⁶ A fenti létszámban benne foglaltatik a kapitányi rendfokozatban lévő hadbíró (auditor) és a hadnagyi rangú segédtsiszt is.
- ⁶⁷ Lásd: Kriegsarchiv. Karton-Nr. 7798. Musterlisten. Husarenregiment Nr. 12. 1803., 1807.
- ⁶⁸ Uo.
- ⁶⁹ *Nagy István*: Az austerlitz csata. = Aetas, 2001. 2. sz. 51. p.; Liptay – Borus, 1984. 435. p. A 25 000 csak az Ulm átadásakor fogságba esettekre vonatkozik, az egész hadjárat során ennél lényegesen nagyobb számú császári-királyi katona került fogságba.
- ⁷⁰ TG 18-19. p. Bánlaky szerint azonban a Nádor huszárok is Ulmban voltak, és csak Ferdinánd főherceggel együtt hagyták el azt. Lásd Bánlaky, 1941. 234. p.
- ⁷¹ TG 21. p.
- ⁷² *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter: Geschichte des k.k. 12. Husaren-Regiments. 1850-1875 Graf Haller. 1875 von Fratricsevics*. Wien, 1876. 18. p. (továbbiakban: Amon, 1876.); Bánlaky, 1941. 234. p.
- ⁷³ Amon, 1876. 19. p.
- ⁷⁴ Idézi: Amon, 1876. 20. p. és hibás fordításban *Farkas Emőd*: A 12. huszárezred jubileuma. = VÚ 1901. 34. sz. 549. p.
- ⁷⁵ Amon, 1876. 20. p.

- ⁷⁶ Uo.; TG 23. p.; Bánlaky, 1941. 235. p.
- ⁷⁷ Amon, 1876. 20. p.
- ⁷⁸ TG 23. p.
- ⁷⁹ Lásd: Amon, 1876. 21. p.
- ⁸⁰ TG 22. p.; Amon, 1876. 22-23. p.
- ⁸¹ Amon, 1876. 25. p.
- ⁸² TG Hertelendy Gábor levele József nádorhoz. 1805. november 27. Számozatlan átirat.
- ⁸³ TG 28. p.
- ⁸⁴ Amon, 1876. 26. p.
- ⁸⁵ TG Hertelendy Gábor levele József nádorhoz. 1806. november 13. Számozatlan átirat.
- ⁸⁶ Amon, 1876. 29. p.
- ⁸⁷ Lásd Nagy J., 1834. 75-79. p.
- ⁸⁸ Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon, 1809. Bp., 1987. 33., 55. p.; R. Kiss István: Az utolsó magyar nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. 1. köt. Bp., 1909. (továbbiakban R. Kiss, 1909.) 234. p.
- ⁸⁹ R. Kiss, 1909. 95-96. p.
- ⁹⁰ R. Kiss, 1909. 97., 235. p.
- ⁹¹ R. Kiss, 1909. 186. p.
- ⁹² Nagy J., 1834. 80. p. Más források szerint 1812. február 17-én kapott altábornagyi kinevezést. Vö.: HL Verzeichniss der Generale, 1740–1815. A Kriegsarchiv segédkönyvei 33.
- ⁹³ Nagy J., 81. p.
- ⁹⁴ Hertelendi, 1808. 39 v.
- ⁹⁵ Horváth László: A gyöngyösi katonai helyőrség 200 éve. Gyöngyös, 1999. (továbbiakban: Horváth, 1999.) 10. p.
- ⁹⁶ Nagy J., 1834. 81. p.; A születési dátumhoz hasonlóan a halálozás időpontjáról is vannak ettől eltérő adatok, így Hirtenfeld 1826. július 16-ára, Nagy Iván pedig 1826. június 16-ára teszi. Vö. Hirtenfeld, 1857. 642. p.; Nagy I., 1859. 107. p.
- ⁹⁷ Horváth, 1999. 10-11. p.
- ⁹⁸ Nagy J., 1834. 82. p.
- ⁹⁹ Kriegsarchiv. Karton-Nr. 7335. Musterlisten 1763., 1767., 1768. Husarenregiment Nr. 2.
- ¹⁰⁰ Nagy J., 1834. 81-82. p.
- ¹⁰¹ HL Personalia. Számozatlan 2. Vántsits János strázsamester naplója.